

О РУКОВОЂЕЊУ У НАШЕМ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ¹⁾

У епоси тоталних ратова, готово целокупно становништво укључује се у ратни напор, свако према својим физичким и умним способностима и могућностима, што у огромним размерама усложњава проблем руковођења напорима како оружаних снага тако и целокупног народа. Зато се улажу велики напори да се изгради што ефикаснији систем и метод руковођења којим ће се, уз најмање жртава, постићи најбољи резултати.

У историји ратне вештине има примера да су поједине армије пертрпеле пораз услед слабог система руковођења и обратно. Било је случајева да су, под приближно истим објективним условима, за победу или пораз били одлучујући ефикасни односно неефикасни систем и метод организације руковођења.²⁾

Један од узрока брзог пораза готово свих европских земаља у Другом светском рату, поред издаје владајућих војних и политичких кругова, био је и прихватање борбе на отвореном бојном пољу у

¹⁾ Питања која се у чланку третирају спадају већим делом, по својој садржини, у оквир појма „командовање“. За наш рат је, пак, специфично да су штабови од највишег до најнижих обављали и послове командовања, тј. руководили борбеним дејствима — и послове које су им сам рат и револуција наметнули. Војни штабови су добрим делом, а нарочито у првој фази рата, обављали низ послова који по својој природи спадају у надлежност политичких органа и органа власти. Зато појам „командовања“ није у потпуности адекватан израз за сву ону разноликост послова које су обављали наши штабови у рату, већ је погоднији израз „руковођење“.

²⁾ Међутим, погрешно би било апсолутизовати значај и улогу система руковођења. Систем руковођења није самостална категорија ратне вештине, већ је одређен општим условима и карактером рата. У том смислу систем и метод руковођења не само да не може изићи ван објективних материјалних оквира и „противуречити“ карактеру рата, већ напротив, општи услови, карактер и физиономија рата условљавају какав ће бити и систем руковођења. Али, с друге стране, објективни услови вођења рата дозвољавају изградњу мање или више ефикасног система и метода руковођења и у том смислу оно постаје релативно самостална категорија ратне вештине. Управо зато се улога свесног, субјективног елемента, израженог у лицу оних друштвених руководећих снага које су носиоци ратних напора, састоји у томе да, у оквиру објективно датих материјалних услова рата, изграде такав метод и систем којим ће најефикасније постићи ратни циљ. Само у том смислу може се давати оцена колико је у неком рату систем и метод руковођења допринео победи, односно поразу.

облику крутих фронтава које је немачка армија снагом огромне масе технике, пре свега авијације и тенкова, уз примену ваздушних десаната брзо пробрла, и за свега пар дана својим тенковским клиновима расекла нападнуту земљу, услед чега су те армије брзо капитулирале: Пољска за 35, Данска за 3, Холандија 5, Белгија 18, Југославија 12 и тако велика земља као што је Француска за 42 дана.

То говори да готово ниједна од наведених земаља, односно владе и генералштабови нису нашли решење проблема народне одбране у условима велике надмоћности непријатеља у живој сили, а нарочито у ратној техници.

Међутим, КПЈ је у специфичним, неупоредиво тежим условима нашла решење проблема успешног вођења рата и то када је изгледало да је борба немогућа. У време када је ЦК КПЈ доносио одлуку о устанку, 1941 године ми нисмо имали ниједну војну јединицу, ни оружја, ни војних стручњака. Земља је била окупирана и на њој успостављена окупаторска власт коју је штитила војска од око 630.000 добро наоружаних и за рат обучених војника. Насупрот тој сили стајала је КПЈ са око 12.000 чланова Партије и око 30.000 чланова СКОЈ-а и народом који је био спреман да се бори за своје национално и социјално ослобођење.

У таквој ситуацији Централни комитет КПЈ одлучио је да се оружана борба против окупатора поведе у форми партизанског рата, тежећи да читава Југославија постане ратно попрштте, јер се само на тај начин могу постепено мобилисати све народне снаге за борбу против окупатора и кроз борбу постепено изграђивати армија — њен борачки и руководилачки састав —, непријатељ се присиљава да развлачи снаге по читавој земљи и тиме отежава изолација и разбијање појединих жаришта устанка, а једновремено омогућава тучење непријатељских јединица по деловима.

Према томе, *повести масован ослободилачки рат који ће се водити пуне четири године у условима окупиране и раскомадане земље, под ужасима масовног терора окупатора, без штабова и војске која је у дванаестодневном рату капитулирала, без јаче привреде и наоружања које је окупатор заробио и опљачкао, без унапред обезбеђене слободне територије и организоване власти, без непосредне помоћи савезника, често и уз њихове свакојаке сметње итд., а против до зуба наоружане снажне окупаторске-квислиншке армије која располаже релативно великом рутином и знањем ратовања — ето то су, како то истиче у својим радовима друг Тито, били тешки, специфични објективни и субјективни услови руковођења.* Под таквим условима вођен је четворогодишњи рат у којем је непријатељ ангажовао, у разним периодима 1941—1945, 35 до 50 дивизија, што износи готово двоструко већи број дивизија него на италијанском ратишту, приближно исти број пешадиских дивизија као на Западном фронту приликом искрцавања савезника и отварања Другог фронта, или приближно исти број дивизија које су за 12 дана присиле бившу Југословенску војску на капитулацију.

КАРАКТЕРИСТИКЕ РУКОВОЂЕЊА У ПОЧЕТНОМ ПЕРИОДУ ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

Једна од карактеристика руковођења била је јавно објављивање концепције вођења рата. — Нашавши се пред задатком организовања ослободилачког рата, КПЈ се обраћала радницима, сељацима, омладини и својим члановима прогласима, путем летака и других средстава у којима је јавно објављена концепција свенародног рата против окупатора. По тим отвореним документима се може пратити основна линија КПЈ у припреми, подизању и развоју устанка. Чак и сама одлука о моменту устанка такође је пренесена на народ путем прогласа у којима се сви народи Југославије позивају на устанак.

Концепција о начину вођења рата, о карактеру, задацима, организацији и начину дејстава партизанских одреда односно ратна доктрина Партије објављена је јавно у низу докумената, као на пример у првом билтену Главног штаба НОПОЈ од 10. VIII. 1943.³⁾

На тај начин КПЈ је најважнија питања своје ратне доктрине јавно преносила не само на руководства и партизанске јединице, већ и на широке масе народа. Разуме се да је и окупатор сазнао за концепцију рата и упознао своје команде и органе (први бројеви билтена били су у току рата изгубљени, па су пронађени у полициској архиви у Београду после ослобођења).

Да ли је оваквим јавним публиковањем доктрине рата повређена тајност — једно од темељних начела командовања? У датим условима овај метод је најбоље одговарао потребама и карактеру рата:

— *јер је концепцију рата требало пренети на масе, а не само на руководеће форуме и војне штабове, што претставља правило оваквог свенародног рата,*

— *јер се овакав облик преношења одлука, нарочито у условима непостојања никаквих техничких средстава, показао најбржи,*

³⁾ Не само овај, већ и следећи билтени Врховног штаба који су излазили у току рата одиграли су огромну улогу у преношењу директива, заповести и наређења. У њима је Врховни штаб објављивао опште директиве и објашњења о концепцији рата, упутства о начину извођења борбених дејстава, давао анализе операција (на пример, чланци Врховног команданта о IV и V офанзиви), објављивао ратне извештаје о борбама у појединим крајевима Југославије, затим опште заповести о борбеним дејствима, као на пример, заповест свим јединицама НОВ и ПОЈ које није захватила IV и V офанзива да појачају нападе против непријатеља итд. — па чак и Наредбе о формирању појединих бригада, дивизија и корпуса.

Билтени су се штампали у великом броју примерака: на пример, број 20—22 за септембар—новембар 1942 у 1.200 примерака. Осим тога, сва нижа руководства су га умножавала и растурали. Тако је само техника Окружног комитета КПЈ за Ниш умножила један број билтена у 3.000 примерака и растурали га међу народ. У директиви Врховног команданта од септембра 1941 оперативном војном руководству ЦК КПХ, каже се: „Сада вам шаљемо први број (билтена Д. Б.) у неколико екземплара, а ви га умножите и распарчајте не само међу партизанима, већ и међу широким масама грађана и сељака“ (Зборник докумената о НОР-у, том 1, стр. 41).

— јер окупатор и онако врши ужасан терор и предузима све што може да физички истреби све чланове КПЈ и оне који би могли да учествују у борби, па зато откривање концепције рата неће у том погледу ништа променити. Уосталом, доктрина свенародног рата се и не скрива јер њу треба пренети на народ, а тајни су само конкретни планови. . .

Од пресудне важности је било да штабови усвоје концепцију партизанског рата, како би могли да руководе не чекајући свакодневна наређења и упуства. У оним крајевима где руководства нису усвојила концепцију рата, односно где је она неправилно схваћена доживели смо мање или веће поразе, без обзира на релативну масовност и надчовечанске напоре и спремност партиских организација и народа за оружану борбу.

Комитети КПЈ — организатори устанка. — Након што се Централни комитет одлучио на оружану борбу за национално и социјално ослобођење требало је извршити све потребне припреме за устанак, затим отпочети са устанком и продужити борбу до коначне победе. Искрсле су огромне тешкоће: земља је била распарчана и подељена између четири окупационе силе и разних квислинга, терор окупатора је био свиреп и ишао је за физичким истребљењем људи и жена, везе између партиских руководства поремећене или прекинуте итд. Све је то стварало готово непремостиве препреке у припреми и подизању устанка.

У таквој ситуацији, будући да није било никаквих војних штабова, целокупан рад на припреми, организацији и подизању устанка извела су организације КПЈ. Мрежа партиских комитета била је стуб устанка. Комитети КПЈ су обављали основне функције штабова, било као целине, било формирањем војних комитета и партизанских штабова углавном од чланова комитета. Треба подвући значајно искуство да су баш комитети КПЈ били изванредно погодни управо за такав облик свенародног партизанског рата који се води на читавој територији. Наиме, територијална организациона структура комитета КПЈ у потпуности је одговарала војним потребама партизанског рата, мрежа партиских организација и комитета покривала је углавном целу земљу и тиме обезбеђивала концепцију свенародног рата. Свака појединачна организација КПЈ — основна, комитет, па чак и појединачан члан Партије и СКОЈ-а претстављала је основну снагу за руковођење оружаном борбом у селима и градовима широм земље.

У оним крајевима где су постојали политички и организационо чврсти партиски комитети, односно мрежа организација КПЈ постигнуту су крупни резултати, брзо су од партиских руководства формирану војни комитети, односно штабови партизанских одреда. Тамо где није било довољно разгранате мреже партиских организација пришло се формирању територијалних штабова од чланова виших партиских руководства или из других, суседних, рејона и области, како би се мрежом штабова по могућности покрила читаву територију земље. Врховни командант у напред цитираном писму оперативном

руководству ЦК КПХ пише: „Организујте више штабова по разним местима, али их чврсто повежите међусобно”. Из овог произилази једно од начела партизанског рата: *читаву територију треба по могућности „покрити” штабовима и јединицама који ће покретати народ у борбу против окупатора и руководити том борбом.*

Начин спровођења директива. — Огромне тешкоће настале су у преношењу директива, упутстава, одлука и наређења и примања извештаја. Од врховног руководства устанка до најнижих руководећих органа није било никаквих техничких средстава везе. У недостатку било каквих техничких средстава везе (Врховни штаб је добио прве радиостанице почетком 1942) курири су одиграли главну улогу у преношењу директива, наређења и извештаја. „Недостатак радиовеза је кочио не само командовање, него је отежавао и политичку пропаганду. Задуго се у једној покрајини није знало шта се догађа у другој и то је, разуме се, много кочило развитак НОБ”.⁴⁾

У недостатку брзих веза нижа руководства нису била на време оријентисана како треба радити, није се могло брзо реаговати на њихове грешке и слабости. Поред осталог зато је у почетном периоду рата било и грешака учињених од стране нижих руководства.⁵⁾

Највиша руководства упућивала су своје чланове и делегате у поједине области да пренесу и обезбеде извршење директива и одлука и да са нижим руководством на основу процене локалне ситуације донесу конкретна решења. Овај метод руковођења је био изванредно ефикасан зато што су делегати ЦК и Врховног штаба били наши највиши руководиоци и непосредни сарадници друга Тита, те сами уз њега разрађивали концепцију рата и на тај начин, наоружани познавањем те концепције, а усто истовремено и као чланови највишег војног и политичког руководства, могли су успешно да обезбеде правилан развој Ослободилачког рата и револуције у крајевима где су делегирани.

Метод руковођења у почетном периоду рата био је крајње децентрализован. Тачније речено, *основно начело било је: највећи степен централизма испољавао се у идеји, концепцији, доктрини рата коју је одређивао Централни комитет и Врховни штаб, а највећи степен децентрализма испољио се у извршењу задатака у оквиру дате концепције.*

У тако изузетно тешкој ситуацији читав систем руковођења заснивао се на чврстим идејним везама, на јединству руководеће снаге

⁴⁾ Тито: „Борба за ослобођење Југославије 1941—1945“, стр. 77.

⁵⁾ Партизански рат, због нестабилности слободне територије, због сталног покрета и динамичности борбе, „измешаности“ сопствених са непријатељским јединицама, изломљеног и изукрштаног фронта захтева добре и сигурне радиовезе, али уз обезбеђење максималне тајности у радиосаобраћају. Осим тога, тактика борбених дејстава је таква да у командовању нема потребе за писањем ширеих заповести за борбена дејства јединица, већ је довољно само кратко наређење телеграмског стила и обима, које се може брзо пренети путем радија. Врховни штаб је у току рата месецима командовао свим борбеним дејствима неких корпуса само преко радија — путем кратких депеша.

и устанка и на спремности партиских организација да самостално, према локалним политичким условима, остварују опште директиве ЦК и Врховног штаба. Свако ниже руководство налазило је начин решења задатака према локалним условима уз једину обавезу да обезбеди правилну реализацију концепције партизанског ратовања. Зато је почетни период рата био период максималне самоиницијативе и самосталности свих руководства.

КПЈ је, нарочито у периоду 1937—1941, остварила потпуно идејно, политичко и организационо јединство. Она је била васпитавана и припремана за „одлучан, последњи бој“ са фашизмом и реакционарним снагама које су га створиле или подржавале. Сви његови чланови су чекали моменат за ту борбу, која је сада наступила. Без ове дугогодишње борбе и припреме Партије не би се могао замислити успешан ослободилачки рат и социјалистичка револуција. То је главни фактор који је обезбедио и успешно руковођење.

Следећи важан фактор који је омогућио успешно руковођење у нашим првим војним јединицама као и доцније је тај, што је стил и метод рада и руковођења који је изграђен у дугогодишњој илегалној борби против ненародних режима пренесен и на војне команде. Наиме, кроз тешку илегалну борбу изградио се такав стил и метод рада у Партији који се карактерисао изванредно развијеним степеном одговорности и дисциплине, одликовао се личном храброшћу, спремношћу на све жртве, способношћу за покретање и руковођење масама у борби за њихова права, а све те и сличне особине биле су неопходне за руковођење у партизанском рату.

Уз остале факторе овакав систем руковођења дао је огромне резултате. „Ријетко има примјера у историји да је у једној земљи која је пала као жртва окупације дошло тако брзо и до тако добро организованог народног устанка као код нас и то свега три мјесеца после окупације.“⁶⁾

ЕВОЛУЦИЈА РУКОВОЂЕЊА

Као што је речено, у припремном периоду рата формиран су при готово свим партиским руководством војни комитети, а из ових у периоду покретања оружане борбе војни штабови. Али, организатори устанка су комитети и организације КПЈ. Централни комитет КПЈ и Главни штаб партизанских одреда Југославије руководе једно-времено и преко националних централних, односно покрајинских комитета и преко покрајинских војних штабова, а ови преко обласних, окружних и средских комитета, односно преко штабова партизанских одреда. Изванредну улогу у спровођењу директива одиграли су нарочито обласни, окружни и средски комитети КПЈ. Они су, иако формално нису били војни штаб, стварали партизанске одреде на територији своје области и округа, учвршћивали их, давали им задатке и често координирали њихове борбене акције.

⁶⁾ Ј. Б. Тито: „Борба за социјалистичку демократију“, књига V, стр. 438, издање „Културе“.

Из овога се види да су се у почетном периоду рата многа питања руковођења решавала преко партиских организација, што је потпуно разумљиво ако се узме у обзир да је КПЈ подигла народ на устанак, да ми нисмо имали војне штабове, па су ту улогу преузели партиски комитети и партиске организације од најнижих до највиших. У том смислу партиске организације су створиле и војне штабове.

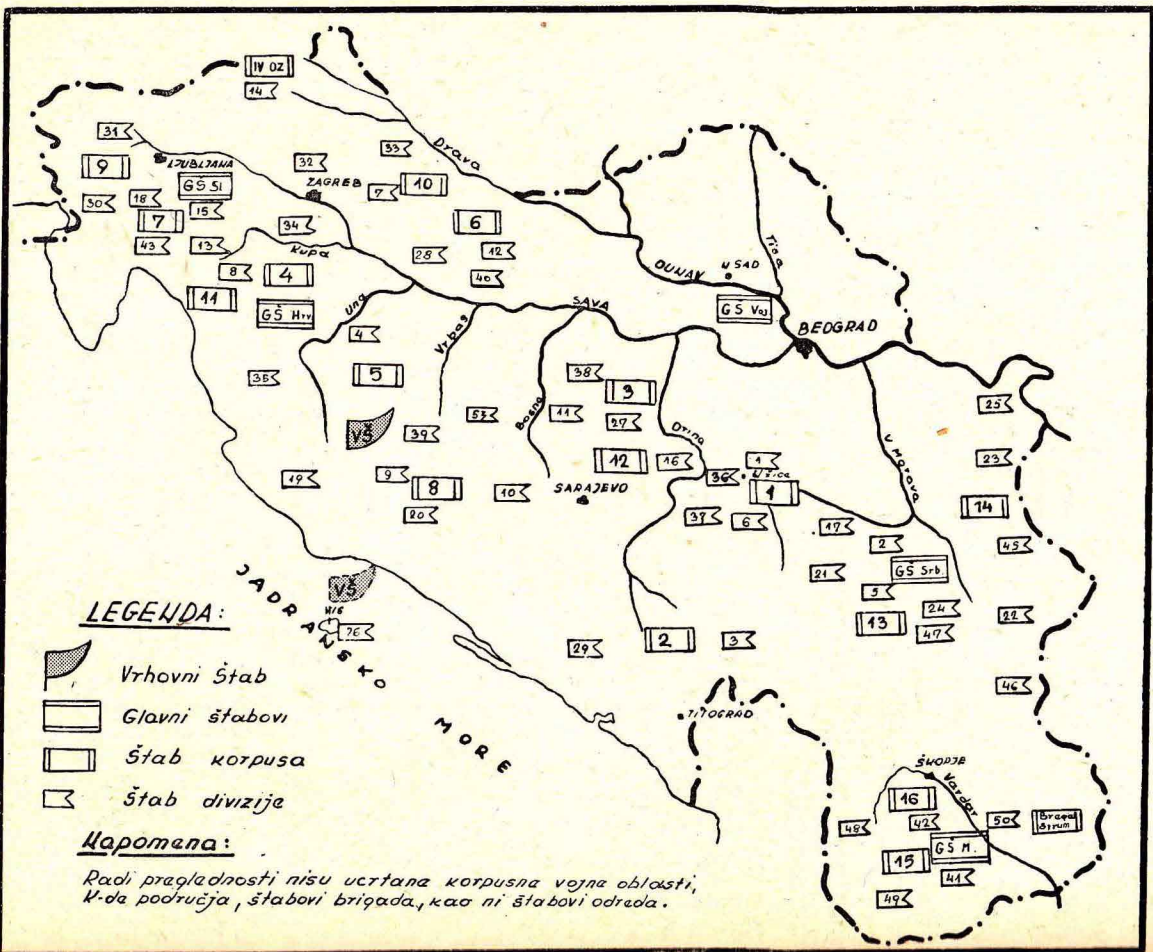
По мери све већег развоја и организационог учвршћења уставних партизанских јединица текао је процес стварања и учвршћења војних штабова на свим степенима командовања. У том погледу велики значај има саветовање у Столицама. Оно је не само даље разрадило и употпунило општу концепцију начина вођења рата у целини, поближе разрадило стратегију и тактику, већ је, уз познати чланак Врховног команданта о тактици партизанских одреда објављен у првом броју билтена, дало основни оквир за изградњу и развој оружаних снага и система командовања. Главни штаб је преименован у Врховни штаб, а по покрајинама су формиран главни штабови који су постојали до краја рата.

У даљем развоју система командовања значајно место заузимају наредбе и упутства које је Врховни командант донео у тзв. фочанском периоду, тј. зими 1941/42 и упролеће 1942, када је почео процес формирања бригада и штабова оперативних зона (из којих ће се доцније развити штабови корпуса) затим команди војних подручја, као и преформирање партизанских одреда по узору на бригаде и паралелно с тим прописи о изградњи система власти.

Ујесен 1942 године формиране су дивизије и корпуси. Створена је НОВ и ПОЈ, па је тиме изграђен потпун и релативно трајнији систем командовања почев од Врховног штаба НОВ и ПОЈ преко главних штабова, штабова корпуса, односно оперативних штабова или штабова оперативних зона, штабова дивизија, бригада и батаљона, као и систем командовања партизанских одреда. Паралелно с тим изграђен је и систем војно-позадинских органа. Кроз тај процес изграђивања војних штабова и јединица изграђивао се и одговарајући систем и метод руковођења.

Истовремено је текао процес стварања посебне ударне групе јединица под непосредном командом Врховног штаба најпре у јачини неколико батаљона и партизанских одреда, као например за одбрану Ужица, а затим преко прве пролетерске бригаде, те групе пролетерских бригада (I, II, III IV), које су извршиле познати поход у Босанску Крајину, групе дивизија (I, II, III и VII) до армиске групе која је извршила продор у Србију и водила борбе за њено коначно ослобођење.

За разумевање карактера и специфичности физиономије система командовања НОВ и ПОЈ најбоље ће послужити скица територијалне разгранатости штабова. Ако узмемо различит временски период за поједине крајеве, полазећи од најразвијенијег периода НОР-а за сваки крај, добићемо овакав приближан распоред војних штабова у свим крајевима Југославије као што је показано на скици.

Ова структура органа командовања, приказана на скици, а нарочито њена територијална разгранатост, могла би се назвати класичним системом командовања у НОВ и ПОЈ, не само по времену трајања, већ пре свега по томе што је тај систем одговарао развијеној фази ослободилачког рата, што је у свим крајевима остао до завршних операција за коначно ослобођење. *Треба истаћи да је пракса нашег НОР-а потврдила да се за такав облик рата мора располагати мрежом оперативно-територијалних команди, које покривају читаву територију земље и обезбеђују спровођење концепције рата на читавој територији.*

Према томе у партизанском рату оваква или слична територијална разгранатост јединица и штабова која покрива целу земљу начелно траје све док се не измени однос снага на штету окупатора, док армија постепено не израсте и постане толико јака и способна да преузме иницијативу за коначно ослобођење земље од окупатора. У нашем рату тај моменат је наступио у другој половини 1944, када су почеле операције за ослобођење Србије, Македоније, Војводине, Црне Горе и Далмације. Међутим, у западном делу земље, у Босни, Хрватској и Словенији овај систем је и даље постојао до коначног ослобођења тих крајева. Све ово има огroman искуствени значај.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЈЕДИНИХ ОРГАНА КОМАНДОВАЊА У РАЗВИЈЕНОЈ ФАЗИ НОР-А

Значај и улога Врховног штаба НОВ и ПОЈ. — Након што је пренео своје политичке функције на АВНОЈ Врховни штаб се могао применити војним питањима, тј. вођењу ратних операција и изградњи армије. У том својству треба разликовати три његове компоненте у руковођењу.

Прва компонента: На основу карактера, циљева и политичке платформе Ослободилачког рата и социјалистичке револуције, које је одређивао ЦК КПЈ, Врховни штаб је разрађивао концепцију рата и организовао њено оживотворење на војном плану. Он је разрађивао стратегију и тактику вођења рата, давао опште смернице и сугестије главним штабовима и штабовима корпуса. Осим тога Врховни штаб је руководио извођењем важнијих операција Народноослободилачке војске.⁷⁾

⁷⁾ Ево неких значајних докумената из те области руковођења:

— Чланак „Задатак народноослободилачких партизанских одреда Југо-славие“ објављен 10 августа 1941 у Билтену бр. 1, у којем се дају карактер, организација, начин дејства итд. партизанских одреда. То је капиталан документ о концепцији нашег рата, јер су се по њему управљали сви крајеви у формирању партизанских одреда, а остао је актуелан до краја рата.

— Одлуке донесене на саветовању у Столицама, где су са руководством и штабовима партизанских одреда свих покрајина (сем Македоније) сумирана искуства и разрађена питања даљег вођења рата.

— Статут пролетерских народноослободилачких ударних бригада, чиме је дефинисан карактер бригада, формација, међусобни односи међу старешинама

Кроз документа, кроз све одлуке, директиве, упутства, па чак и кроз најконкретнија и најситнија наређења избија огромна стабилност у линији, ставу и концепцији рата — политичкој и војној. *И управо чврсто и сигурно држање кормила у рукама, одржавање свих потчињених руководства и јединица у оквиру концепције — то је заслуга Врховног штаба, односно Централног комитета, а нарочито Врховног команданта.*

Друга компонента: Врховни штаб је непосредно руководио тим бригадама и дивизијама које су биле под његовом непосредном командом у саставу оперативне групе. У тој улози он је био оперативни штаб за те јединице. Према тим јединицама он се јавља као орган који усклађује дејства јединица које сачињавају оперативну

и борцима итд. Сам статут има шири значај, јер је по њему, а по узору на бригаде, извршено преформирање старих и формирање нових партизанских одреда.

— Упутство Врховног команданта свим партизанским одредима Југославије о начину освајања насељених места од октобра 1941.

— Упутство Врховног команданта од октобра 1941 године о начину одбране слободне територије. Ово Упутство као и претходно о освајању насељених места не односи се на конкретну слободну територију, конкретно насељено место, већ разрађује партизанску тактику у одбрани слободне територије и има шири значај за схватање наше одбране у рату као вида борбених дејстава.

— Директива Врховног команданта од 20. II. 1942 Главном штабу БиХ о стварању маневарских јединица и оперативних група. Исту директиву је упутио и другим потчињеним штабовима.

— Директива Врховног команданта Оперативном штабу за Босанску Крајину од 31 марта 1942 о организацији војске, тактици, обуци, формирању нових одреда, командовању, формирању команди подручја итд.

— Наредба Врховног команданта НОВ и ПОЈ од септембра 1942 године о организацији позадинских војних органа на ослобођеној територији, која садржи устројство, структуру, формацију, организацију и задатке позадинских војних органа. Према томе, Директива је врло значајна јер садржи решење о начину организације позадине у Ослободилачком рату и остала је актуелна до краја рата у свим покрајинама.

— Наређење Врховног команданта од 18. XII. 1942 штабу IV оперативне зоне о формирању секције за Ратну морнарицу. У овом наређењу садржана је и концепција о борби на мору у склопу опште борбе против окупатора.

— Упутство Врховног команданта потчињеним штабовима од 8. I. 1943 год. о командовању, о извођењу борбених дејстава под најнеповољнијим условима за непријатеља, о чувању сопствене живе силе као најважнијег фактора у рату итд. У Упутству се поред осталог каже: „Уколико врста и тежина постављеног задатка није у сразмери са борбеном вриједношћу дотичне јединице у извјесној тактичкој ситуацији, старешине су дужне да своје јединице ангажују под најповољнијим условима, где бројна и техничка надмоћност непријатеља не може доћи до изражаја“. И даље: „Командовати значи предвиђати. То значи, старешине треба да предвиде и пажљиво испитају све што се може у току пројектоване операције догодити и да буду спремни да брзо парирају сваку непријатељску радњу. Старешине морају бити непрекидно у току догађаја и будно пратити на бојишту развој ситуације, брзо мислити, брзо се одлучивати и енергично спроводити донете одлуке у дело. Зато је неопходно да се јединице држе чврсто у руци у току операција. Не сме се ниједног тренутка десити да јединице остају без командног утицаја својих старешина. А ако се ово догоди, онда радити у духу добијеног задатка, саобразно владајућој ситуацији, развијајући максимум корисне иницијативе и активност у раду уопште“.

— Упутство Врховног команданта о организацији и формацији штаба корпуса и корпусне војне области и њених органа од 9. II. 1944 године.

групу. По правилу, Врховни командант и Врховни штаб налазили су се међу тим јединицама, у центру распореда јединица, на попришту саме битке, у колони, на маршу, на тежишту дејства као на пример приликом противудара код Горњег Вакуфа у IV непријатељској офанзиви, на Сутјесци, Зеленгори и сл. У оваквим приликама Врховни штаб доноси одлуке и непосредно командује дивизијама, бригадама а понекада и батаљонима.

Значајно је истаћи питање узрока који су у пракси нашег рата определили Врховни штаб да приступи формирању оперативне групе и да током рата мења њен састав и јачину. Он је морао са одређеном респективном оружаном снагом да утиче на осцилације НОП-а и да у одређеним моментима изрази тежиште, да решава питања даљег развоја покрета у неким областима разбијањем непријатељских снага које су тамо ометале успешнији развој Ослободилачке борбе итд. То се врло тешко могло постићи формирањем оперативне групе ad hoc, јер је таквих „изненадних“ задатака увек било и морало бити у току читавог рата, као на пример интервенција зими 1941/1942 у источној Босни за јачање партизанских јединица у борби против растуће четничке опасности, продор у Босанску Крајину у лето 1942, покушај продора и распламсавања устанка у источним крајевима земље 1943 године, потреба хитног бродора у Далмацију и на обале Јадрана за време капитулације Италије у јесен 1943, продор армиске групе од 9 дивизија у Србију 1944 итд. За такве задатке морале су увек бити и готове и спремне одређене оружане снаге. Осим тога, нису се смеле изненада повлачити крупније снаге из појединих крајева, јер би се тиме испразнио и оголио слободни териториј, непријатељ би га поново посео са гарнизонима и у том крају дошло би до кризе устанка, јер су наши корпуси и дивизије у појединим крајевима, водећи сталне борбе, штитили народ од окупатора и обезбеђивали живот на слободној територији. Све се то могло решити постојањем једне сталне високоманеварске „екстериторијалне“ групације.

Сличне директиве општег карактера Врховни штаб је продужио издати до краја рата. Ту нарочито спадају директиве главним штабовима корпуса за извођење операција. Тако на пример за време зимских операција 1943/1944, познатих под именом Шеста непријатељска офанзива, када је непријатељ имао у Југославији 36 оперативних дивизија, од којих су 24 биле немачке, Врховни штаб упућује директиву свим јединицама да не прихватају фронталну борбу за одбрану слободне територије, већ да офанзивним дејствима, ударом на бокове и позадину непријатеља, постепено леме његову офанзивну моћ. Он непосредно командује штабовима 1, 5 и 8 корпуса, који дејствују на целомитом и компактном оперативном подручју на којем се и сам Врховни штаб налази. Доцније, Врховни штаб управља покретима оперативне групе дивизија, 1. пролетерског и 12. корпуса за продор у Србију. У одређеним моментима преузима команду над 6. корпусом, јер се овај налази на важном делу нашег фронта, готово на самом комуникациском правцу Загреб — Београд.

Посебно је питање јачине и састава оперативне групе при Врховном штабу. Изгледа да она није смела да буде сувише велика, да се не изложи већим биткама, као на пример у IV и V офанзиве, затим да би била способнија за маневар, да би могла ратовати партизанском тактиком, али ни сувише слаба да се не би довела у питање могућност извршења задатака. Из овог кратког излагања излази да она није стратeгиска резерва Врховне команде у конвенционалном смислу те речи, као што би то изгледало на први поглед, већ појава специфична за наш рат. На оперативну групу ВШ не треба гледати само како се то обично чини, са становишта њене војне улоге, тј. непосредног извођења операција, већ и са ширег политичког становишта: стицање драгоцених искустава из тактике, организације, формације, командовања итд. итд., која је ВШ преносио на остале јединице, затим, обезбеђење услова за рад, опстанак и развијање активности Политбироа, ЦК и Врховног штаба.

Сличан је однос Врховног штаба према оним јединицама на чије оперативно подручје би на извесно време дошао. Тако, на пример, када је Врховни штаб дошао на територију Калиновачког партизанског одреда узиму 1942 он је преузео над њим непосредну команду, „прескочивши“ два степена у командовању — Главни штаб БиХ и Оперативни штаб тог подручја, или када је у јесен 1942 дошао у рејон Гламоча непосредно је преузео команду над далматинским јединицама — тј. над штабом IV оперативне зоне која је била под командом Главног штаба Хрватске.

И овај метод командовања је у складу са концепцијом вођења рата. Наиме, ако се на једној компактној слободној територији налази више јединица које спадају под разне команде, све оне морају дејствовати под једном највишом командом која се налази у тој области. Осим тога, недостатак средстава везе намеће да се јединице потчине под команду најближег штаба, јер је одржавање веза са формациском претпостављеном командом отежано. У том смислу у нашем рату је владало начело да се све оперативне јединице, које се из било којег разлога нађу на некој оперативној зони — на оперативном подручју неког корпуса и слично — потчињавају најстаријем штабу који се на тој просторији налази: штабу зоне, штабу корпуса, главном штабу, односно Врховном штабу. Тако је, на пример, за време VI и VII непријатељске офанзиве Врховни штаб непосредно командовао не само јединицама I пролетерског и V босанског корпуса, већ јединицама VIII далматинског корпуса иако је овај стајао под команду Главног штаба Хрватске, али је био на јединственом оперативном подручју са I и V корпусом на којем се налазио и Врховни штаб. У том смислу, наши оперативни штабови носе печат и карактеристику и територијалних штабова.

Трећа компонента: Сасвим неуобичајено за Врховну команду, код фронталног начина ратовања је „циркуларно“ упућивање наређења отвореним текстом свим јединицама НОВ и ПОЈ, без обзира на јачину, почев од групе партизана, преко штабова батаљона, одреда

итд. све до главних штабова. Овај начин руковођења се јавља у оним моментима када треба хитно ангажовати све снаге у одређеном периоду. Таква наређења су издавана путем радиостанице, тако да га сваки штаб, свака јединица, сваки припадник оружаних снага — сваки ратник може примити само ако му је доступан радиоапарат.

Доцније, када су се штабови, отимањем од непријатеља, снабдели радио-средствима за везу, оваква наређења су издавана путем шифрованих депеша. Тако, на пример, Врховни штаб је 17 августа 1944 издао свим јединицама НОВ директиву за једновремени напад на непријатељски комуникациски систем на читавој територији Југославије у садејству са савезничким ваздухопловством. Ово показује да се у партизанском начину ратовања готово једновременим нападом свих снага, може парализати целокупан живот на окупираној територији, онемогућити извршење задатака окупаторске армије итд. — што претставља специфичан облик офанзиве партизанских снага која може имати оперативни па чак и стратемиски значај. Наше искуство је показало да је било могуће, и у условима када је свако село у земљи било део фронта, остварити планско и систематско усмеравање свих оружаних снага земље на извршење моментано најважнијих задатака.

Да наведемо пример где се стапају све три компоненте руковођења Врховног штаба у једној операцији. У току Четврте непријатељске офанзиве Врховни штаб издаје директиву Главном штабу Хрватске и Штабу I босанског корпуса да њихове снаге остају на својој територији, да пруже непријатељским главним снагама жесток отпор, избегавајући фронталну борбу и тиме да омогуће прикупљање и продор оперативне групе дивизија из западне и централне Босне кроз Херцеговину и Црну Гору у источни део земље. То је најопштија директива која само одређује циљ дејства, а препушта нижим штабовима сва остала питања извођења борбених дејстава.

Једновремено Врховни штаб издаје конкретне заповести штабовима Прве, Друге и Треће, а доцније и Седме и Девете дивизије и управља њиховим покретима ка сливу Неретве. За време битке VIII се налази у долини Неретве, у центру борбеног распореда снага и непосредно командује битком.

Свим јединицама НОВ и ПОЈ које нису захваћене офанзивом Врховни штаб преко радиостанице „Слободна Југославија“ отвореним текстом упућује „позив Врховног команданта“ да „сместа предузму појачање напада против ослабљених гарнизона непријатеља, да сместа предузму уништавање железничких пруга, разних врста транспорта, војних складишта, саобраћајних путева и веза као и свих војних објеката“, да би олакшали тешку борбу јединицама главне оперативне групе, Првог босанског и Првог хрватског корпуса.⁸⁾

⁸⁾ Документ у Архиви ВИИ ЈНА.

Због таквог начина руковођења (поред осталих фактора као што су неразвијеност родова, нестабилности слободне територије итд.), Врховни штаб је био састављен од релативно врло малог броја чланова па је зато био изванредно мобилан. Из такве Врховне команде нису излазили гломазни операциски планови, већ опште директиве у облику писма у којем се разрађује војно-политичка ситуација и указује главним штабовима на најважнија питања датог периода и дате области, затим у облику депеша које садрже задатке и, врло често личним обиласцима чланова Врховном штаба.

И поред свега тога, у Врховном штабу, на овај или онај начин интегрисана су сва питања вођења рата, али претежно решавана методама упућивања директива и инструкција са вођењем најнужније евиденције по најважнијим питањима, зато што су се сва остала питања решавала на нижим нивоима командовања.

Треба напоменути да су се скоро редовно у непосредној близини Врховног штаба налазили централни политички органи (Централни комитет партије, Централна руководства масовних политичких организација) и врховни органи власти и управе (АВНОЈ и НКОЈ), што је олакшало јединствено и правремено преузимање војних, политичких и управних мера на решавању одређених питања развртка рата и револуције.⁹⁾

Главни штабови покрајина. — Главни штабови НОВ и ПОЈ формиран су за руковођење у својим покрајинама. У току рата постојали су главни штабови Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе и Боке, Санцака и Војводине. *Формирање главних штабова је диктирано не само војним потребама већ је оно и израз решавања националног питања у Југославији.* Водећи доследну политику националне равноправности, борећи се за братство и јединство, а против братоубилачког рата који је желео да натура окупатор, КПЈ је и на питању изградње оружаних снага настојала да изрази националну равноправност свих народа Југославије формирањем националних главних штабова. Ови штабови су заједно са националним партиским руководством на основу општих директива Врховног штаба и Централног комитета и на основу војно-политичке ситуације у својој покрајини, решавали питање вођења рата и револуције.

⁹⁾ Са становишта безбедности показало се да није било целисходно груписати не само војне и цивилне централне органе на једном месту, већ је можда требало и сам Врховни штаб поделити како због могућности изненадног напада авијације и ваздушних десаната, тако и због упућивања група саботера, диверзаната и атентатора, те због могућности изненадног продора брзих јединица непријатеља кроз слободну територију до места распореда Врховног штаба. Најбољи пример је покушај Драже Михајловића да са четницима изврши препад на Ужице и уништи Врховни штаб, затим окружење у V офанзиви или десант на Дрвар у коме су се за време десанта налазили ЦК Партије, АВНОЈ, ВШ, НКОЈ, ЦК СКОЈ-а, Земаљски одбор УСАОЈ-а, Партиска школа ЦК, све савезничке мисије при ВШ, Танјуг, Команда Дрварског подручја, Офиц. школа ВШ и локални политички и позадински војни органи.

По свом карактеру главни штабови су оперативно-територијални органи за командовање, јер су одговорни за сва питања вођења рата на својој територији. Командују свим јединицама НОВ и ПОЈ које се налазе на њиховој територији, изузев јединица које стоје под непосредном командом ВШ.

По методу руковођења и они начелно издају директиве и инструкције у духу општих директива које добијају од ВШ и на основу стања на својој територији.

У случају када треба да остваре тежиште односно да развију и ојачају покрет у неким областима, онда то остварују повременим прикупљањем и упућивањем снага из суседних области. На пример, Главни штаб Словеније упућује почетком 1944 своју 14 дивизију из Нотрањске у Штајерску, Главни штаб Хрватске 12-ту и 28-му из Славоније у Хрватско Загорје, а 7 дивизију из Баније такође у северне пределе Хрватске.

Када су формиране крупне војне јединице, дивизије и корпуси, улога главних штабова као оперативних команди почела је постепено да слаби у односу на ранији период. Врховни штаб је врло често непосредно командовао корпусима, „упадањем“ у радиовезу са њима, и усклађивао њихове операције. Тако, на пример, ВШ је испољавао већи утицај на дејства 8 корпуса него Главни штаб Хрватске. Осим тога, у периоду 1943—1945 операције крупних јединица — дивизија и корпуса све више се и непосредније уклапају у општи план дејства ВШ, па су дејства ових јединица више укључивана за „рачун“ ВШ, што није био случај у толикој мери са многобројним партизанским јединицама у почетном периоду рата. Све ово говори да је положај главних штабова у нашем рату био специфичан и да су они били израз не само војних, већ и политичких потреба рата и револуције.

Штабови корпуса. — Ови штабови су се начелно развијали из штабова оперативних зона и имали су изванредно велики значај у нашем рату. Они су били оперативно-територијалне команде и претстављали су једну од главних карика у систему нашег командовања. Штаб корпуса је руководио дивизијама, самосталним бригадама и начелно групама партизанских одреда или непосредно партизанским одредима, тј. свим јединицама које су се формирале на његовом оперативном подручју, као и — начелно — оним дивизијама и другим јединицама које се упуте, нађу или су у пролазу на његовом оперативном подручју. Осим тога, штаб корпуса је руководио и војним подручјима преко заменика команданта који је био члан штаба корпуса. То значи да су на нивоу штаба корпуса била интегрирана сва питања и све функције вођења рата на његовој територији. До које мере се у томе ишло показује пример наше партизанске ратне морнарице која је била под командом IV оперативне зоне, доцније 8 далматинског корпуса. Истовремено штаб корпуса је она најнижа команда у НОВ и ПОЈ на чијем нивоу је интегрирана оперативно-територијална функција. У упутству ВШ за организацију корпуса од 8 II 1944 стоји: „Начелно територијална војна власт спада у надлежност корпуса“. Упутство одређује

и штаб корпуса у саставу: командант, политкомесар, заменик команданта, начелник штаба и помоћник НШ.

Командант и политички комесар корпуса остварују своју оперативну функцију преко оперативног дела штаба (који има своје отсеке: оперативни, обавештајни, отсек за везу, отсек за наоружање, интендантуру и санитет), а територијалну функцију преко заменика команданта који је истовремено и командант корпуса војне области која има своје отсеке (за мобилизацију, саобраћај, санитет и економски отсек који има своје радионице, фабрике, магацине итд.). Овако потпуна и доследна интеграција оперативно-територијалних функција је последица чињенице да се корпус „територијализовао“. Ово не треба схватити статично ни буквално. Ако се корпус „територијализовао“, нису његове дивизије, а ако је дивизија, онда није њена бригада. Осим тога, комплетан корпус је могао у свако доба да се покрене са свога оперативног подручја, ако би то било потребно, тј. да постане „екстериторијалан“. За такав случај поменуто Упутство каже: „У случају одласка оперативног штаба корпуса и јединица корпуса, заменик команданта корпуса и органи корпусне војне области остају на својој територији и обављају све војне службе. Под корпусну војну област у том случају потпадају и они одреди, односно јединице остављене за безбедност те територије.“¹⁰⁾

За већину наших корпуса типично је да су и они најчешће давали директиве командама потчињених јединица иако су готово увек штабови корпуса били у близини својих јединица. Штаб корпуса је усклађивао борбена дејства дивизија, бригада и одреда. То је и разумљиво када се узме у обзир да је корпус као целина, све до почетка завршних операција половином 1944 — ређе ангажовао све своје јединице на један објект напада. Тако, на пример, осми корпус од свог формирања први пут је у комплетном саставу са све четири своје дивизије напао један објект — Книн децембра 1944, или, пети корпус приликом напада на Бања Луку, трећи приликом напада на Тузлу итд., што претставља мали део од укупних борбених дејстава помених корпуса. Међутим, у случајевима када корпус успушно дејствује, онда штаб корпуса детаљно планира задатке потчињеним јединицама.

Јединице корпуса нису ни смеле ни требале више дана да буду прикупљене на ужој просторији, јер су се његове дивизије и бригада било на којој тачки територије корпуса да су се налазиле — могле, готово све, прикупити на једној тачки за кратко време, а најдуже за један до три дана, извршити задатак и опет деконцентрисати.

Физиономија нашег фронта одликовала се једновременошћу дејства по целој територији земље. То се могло остварити само покривањем готово читаве територије разним бројем и саставом јединица и штабова. У том смислу и наши корпуси су били везани за територију, тј. они су се „територијализовали“. Јединице корпуса

¹⁰⁾ Документ К. 426, рег. бр. 5-1(Г) у ВИИ ЈНА.

нису начелно напуштале своју територију, сем повремено када би по одлуци ВШ или ГШ требало груписати неке снаге из више корпуса за извршење крупнијег оперативног задатка. Ово је у потпуности у духу концепције партизанског начина ратовања. Јер, не сме се „оголити“ једна и презаситити за дуже времена густином јединица друга територија, пошто би тако олакшали окупатору да прву брзо заузме а другу окружи и наметне груписаним јединицама отсудну битку. Зато су готово сви наши корпуси, сем првог и дванаестог — мада и они у релативном смислу — остајали од формирања до потпуног ослобођења својих области на матичној територији. Чак и после формирања Сремског фронта имали смо у позадини овог фронта 6-ти и 10-ти, између Саве и Драве, 4-ти, 5-ти и 11-ти јужно од Саве, а у Словенији 7-ми и 9-ти и јединице оперативне зоне. Свих седам наведених корпуса остали су на свом оперативном подручју до коначног ослобођења њихове покрајине.

Штабови дивизија. — Штаб дивизије у развијеном систему командовања има специфичну улогу која одговара карактеру дивизије. Наиме, у нашим условима дивизија је била начелно оперативнотактичка јединица. Познато је да је она била изразито маневарска, брзо покретна и екстериторијална јединица. Али, треба имати на уму да је њена екстериторијалност била релативног значаја. Већина наших дивизија није се у току читавог рата померала са територије свога корпуса, односно са територије на којој је формирана или је то чинила на краће време. Према томе, дивизије су у оквиру корпуса односно његовог оперативног подручја начелно екстериторијалне, а у односу на шира подручја начелно територијалне.

Међутим, све наше дивизије и бригаде су биле у толиком степену екстериторијалне да су могле да се упуте у било који део Југославије од Словеније до Македоније и од Војводине до Јадранског Мора (тако су, на пример, 6 личка и 28 славонска упућене у операције за ослобођење Србије). Али је концепција вођења рата захтевала да свака област има „своје“ дивизије и бригаде, зато што смо водили рат на читавој територији. Тек у завршним операцијама настала су већа груписања и померања дивизија, што је у вези са општим променама у физиономији рата. Тако су 1-ва, 2-га, 5-та, 6-та, 11-та, 16-та, 17-та, 28-ма и 36-та из централних и западних крајева Југославије упућене у Србију ради коначног ослобођења источног дела наше земље, у садејству са тамошњим јединицама.

Према томе, сваку нашу дивизију могао је ВШ упутити из ма којег у ма који рејон Југославије и у том смислу имамо потенцијалну екстериторијалност свих корпуса, дивизија и бригада.

Друга карактеристика наше дивизије која битно утиче на систем командовања унутар саме дивизије састоји се у томе да она понекад дејствује одвојено по бригадама, а понекад ускупно, на један објект напада, када затвара један правац, напада један гарнизон, маршује у једној колони и сл. Због тога се штаб дивизије у првом случају јавља као организатор боја, усклађујући дејства својих бригада, а

у другом случају штаб дивизије поставља својим потчињеним јединицама детаљне задатке што је у складу са природом и начином извођења борбених дејстава.

Дивизиски штаб је био углавном ослобођен територијалних функција, јер су оне лежале на штабу корпуса и командама војних подручја. Међутим, „оне дивизије које су везане за неку територију обавезно морају успоставити војну власт (територијалну, Д. Б.) како је то предвиђено за корпус“, каже се у напред цитираном Упутству за организацију корпуса.

Штаб бригаде и нижи штабови. — Бригада је у нашем рату била типична екстериторијална, маневарска, брзопокретна формација, најпогоднија за партизанско ратовање: она је била довољно снажна да се самостално одржи и месецима на земљишту различите конфигурације, довољно еластична да се укључи у дивизију или оперативну групу бригада, довољно снажна да приреди заседу вишеструко надмоћним непријатељским јединицама, да нападне, уништи или разбије непријатељски гарнизон, да успешно затвори тактички, па и оперативно-тактички правац, да се самостално пробија из окружења итд., а истовремено, с друге стране, није била прегломазна јединица, па се због тога није излагала опасности прихватања фронталних борби, врло лако се кретала и маневрала, а исто тако релативно лако се снабдевала на терену.

Зависно од степена развитка наших оружаних снага, затим зависно од услова (нарочито од земљишта и јачине непријатељских снага на одређеној територији) бригаде су веома различито дејствовале. Неке бригаде су већ од свог формирања дејствовале начелно ускупно, као на пример Прва пролетерска — мада је и она понекада дејствовала одвојено по батаљонима. Неке су, додуше ређе, подељено дејствовале све до друге половине 1944. Понекад је бригада дејствовала ускупно са дивизијом, а понекад самостално. Међутим, начелно наше бригаде су, нарочито у другој половини рата, недељиве.

У складу са таквим карактером, местом и улогом бригаде, стоји и начин командовања. Штаб бригаде, начелно, детаљно разрађује задатке потчињеним јединицама, нарочито кад оне дејствују ускупно и имају један, заједнички објект дејства и детаљно организује садејство. Зато је штаб бригаде непосредни реализатор и, да се тако изразимо, управљач боја: он са нижим командама на земљишту поставља задатке, организује напад, одбрану, руководи сусретном борбом, руководи јединицама на маршу итд.

Према томе, штаб бригаде је био онај непосредни мајстор тактичке вештине и реализатор задатака на терену. За штаб батаљона и команду чете ове карактеристике су још изразитије: те команде су, не само непосредни организатори борбе на терену, већ су и саме лично на челу јединица полазиле у бој и предводиле своје борце на јурише. Ову чињеницу овде само констатујемо, не улазећи у анализу њених добрих и лоших страна.

Штабови партизанских одреда. — Партизански одреди су почетна форма војне организације у нашем рату. Али, треба истаћи да су они били и трајна организација једног дела наших оружаних снага, организација која је постојала све до коначног ослобођења земље.

О карактеру партизанских одреда као дела наше НОВ у току рата, постоје различита мишљења. Наиме, њима се понекада, несвесно, натура „нерегуларан“ карактер полазећи од тога да су партизански одреди били полувојничке организације везане за своју територију итд. а да је тек формирањем прве бригаде створена и прва регуларна јединица наше армије. Порекло оваквих ставова треба тражити у признатој и познатој чињеници да смо преласком на формирање бригада извршили огроман квалитетан скок у читавом систему наше војне организације, што је имало крупне реперкусије на оперативнотактичка дејства и уопште знатно изменило физиономију фронта уношењем таквих новина у партизански рат да се управо наш рат може сматрати за нов квалитет партизанског ратовања. Међутим, ова чињеница никако не сме бити повод и узрок третирања партизанских одреда као нерегуларних, јер, уствари, почетак стварања наше армије пада у прве дане стварања партизанских одреда улето 1941 године и у том смислу партизански одреди су као почетна форма војне организације потпуно регуларне јединице нове ослободилачке и револуционарне армије. Борци партизанских одреда и сами одреди нису ништа мање саставни део нове армије од доцнијих наших бригада које су се и развиле из одреда.

Међутим, карактер, улога и задаци партизанских одреда мењали су се у току рата. У почетном периоду рата они су у извесном смислу јединце, чији је главни задатак да дижу народ у оружану борбу. Још у првом броју билтена од 10 августа 1941 г. Глави штаб наређује штабовима партизанских одреда: „Партизански одреди морају неуморно развијати отпор народа дижући народне устанке и стављајући се на чело тих устанака као борбено језгро“. У првим данима рата, разуме се, није могла бити одмах организована цивилна ни војно-позадинска власт. Управо зато штабови партизанских одреда су у почетном периоду рата решавали готово сва питања вођења рата на својој територији: командовање јединицама свога одреда у борбеним акцијама, разбијање окупаторског система власти, организовање војне позадине и контрола исте, па чак и формирање органа нове народне власти у неким крајевима и обављање низа послова из надлежности органа управе и органа правосуђа итд.

И начин командовања одредима еволуирао је: у почетном периоду одредима руководе Врховни штаб, главни штабови, а добрим делом и комитети КПЈ, нарочито обласни и окружни, јер још није био изграђен механизам командовања од врха до дна. У развијеном систему командовања штабови оперативних зона односно штабови корпуса руководе групама партизанских одреда или непосредно самим одредима. Када су сви ови виши штабови образовани, мења се

улога партизанских одреда. Додуше, они су и даље остали оперативно-територијални органи свога краја, али су многобројни послови прешли у надлежност војно-позадинских органа, органа власти и виших војних штабова. Сада се њихов борбени задатак састоји у томе, да дејствујући на свом оперативном подручју спречавају испаде непријатељских снага на слободну територију, да штите народ од терора окупатора, да изводе офанзивна дејства партизанском тактиком и даноноћно будно „стражаре“ на границама слободне територије, штитећи народ и нову народну власт, а разбијајући окупаторску власт. С друге стране, они врше мобилизацију и обуку нових бораца, проводе их кроз низ мањих борбених акција, дајући им потребно борбено искуство за упућивање у бригаде и дивизије. Понекад се комплетни ударни батаљони из састава одреда упућују у састав бригада и дивизија.

Овакав карактер задатака партизанских одреда има за последицу да ове јединице начелно не напуштају своју територију. Управо због такве своје улоге они су постојали кроз читав рат, самостално или уз паралелно постојање бригада, дивизија и корпуса.

Позадински војни органи. — Наредбом Врховног команданта од септембра 1942 године утврђена је организација позадинских војних органа, а допуњена Упутством ВШ за организацију корпуса од 8 II 1944. На основу тих докумената главни штабови и штабови корпуса формирали су корпусне војне области на чијем челу је био заменик команданта корпуса у својству помоћника за територијална питања. У оквиру корпусних војних области формирана су подручја. Заменик команданта корпуса као и потчињене команде подручја имају одговарајуће отсеке, односно референте за мобилизацију, саобраћај, економска питања (фабрике, радионице, магацини хране и опреме), санитет итд.

Команда подручја успоставља на својој територији команде места у већим насељима и партизанске страже као своје извршне органе. Све партизанске страже на територији једне команде места чине војну јединицу чији је командир командант команде места, а све партизанске страже једног подручја јединицу, чији је командант командант подручја. Ако непријатељ привремено окупира подручје, ове јединице остају као територијалне борбене јединице свога подручја. Партизанске страже, нарочито оне на границама слободне територије, често изводе и борбена дејства, организују заседе, препаде итд.

Задаци позадинских војних органа били су:

— мобилисање људства за јединице НОВ;

— старање о исхрани, снабдевању и смештају свих оперативних јединица које се налазе на њеној територији, без обзира на формалску припадност тих јединица. За ове задатке свако подручје је располагало мрежом магацина, болница и радионица за израду и оправку одеће, обуће и наоружања;

— старање о транспорту трупа и материјала;

- старање о реду и поретку на територији;
- организовање обавештајне службе;
- одржавање тесног додира и сарадње са НОО-има и старање да се одлуке НОО спроводе у дело.

Карактеристичан је начин сарадње команди и старешина јединица са командама војно-позадинских органа. Сва питања међусобне сарадње решавана су непосредно директним „споразумом“ заинтересованих. Није било потребно да се требовања упућују надлежним каналима од штаба бригаде до штаба дивизије, овај штабу корпуса, а потом обратно од штаба корпуса до команде подручја итд. Основ сарадње је међусобно поверење које је владало међу старешинама и вера у потчињене, а не снага и моћ административне субординације. Ако се притом понегде и јавља злоупотреба оваквих односа за локалне интересе (тражи се више за своју на рачун „туђе“ јединице), то се енергично сузбијало развијањем војне, а нарочито политичке одговорности, а на другој страни то се компензирано експедитивношћу и ефикасношћу у материјалном пословању.

При разматрању места и улога штабова НОВ и ПОЈ и система и метода њиховог руковођења треба имати на уму основну карактеристику нашег рата — да се он константно развијао, подизао на виши степен и да се у том процесу развијала и организација штабова, система и метод руковођења, другачије се постављала „екстериторијалност“ јединица итд. Овде се разматра један општи пресек који је типичан за развијен период нашег рата и у том погледу разматрања морају бити мањкава јер дају мање-више статичну слику ствари.

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ МЕТОДА РУКОВОЂЕЊА

Искуство не само припремног и почетног периода, већ читавог рата показује да је за *успешно руковођење* потребно да сви штабови од Врховног до најнижих буду на лицу места, тј. у центру своје територије, у центру ратних звукова. То начело је у пракси нашег рата увек поштовано. Сам ЦК је још од 1937 стално у земљи и од тада је могао постати штаб револуције. Чим је почео устанак Политбиро и Главни штаб изашли су на слободну територију, јер су тако ефикасније могли да руководе.

Ово начело се још више односи на нижа руководства. Тако на пример, Врховни командант у једном писму Главном штабу Хрватске истиче да је просторија између Саве и Драве, тј. Славонија и северна Хрватска од највећег значаја за развој ослободилачког рата и револуције у Хрватској, па указује да би Главни штаб Хрватске требало да се пребаци из Лике у северну Хрватску. Или, штаб III оперативне зоне, одвојен винковачком депресијом од Срема, није могао 1942 да испољи ефикасан утицај на свој трећи — фрушкогорски партизански одред.

Код нижих јединица од десетине до штаба дивизије ово је било правило без изузетка. Старешине су увек биле са јединицом, са њом делиле све тешкоће ратног живота. На тај начин, стално се цементирао из часа у час, из дана у дан однос поверења између команданта и његове јединице, тај основни темељ истински борбене дисциплине. Старешине су осећале пулс своје јединице, знале њену борбену вредност, њене врлине и слабости, без чега се не може руководити. Код нас није било бирократске зачаурености старешина у свом штабу. Напротив, изградио се лик официра који је стално међу људима. А командовање је управо однос човека према човеку, у коме претпостављени наређује потчињенима да снагом свих својих физичких и умних способности изврши неки задатак. Без познавања оног ко треба тај задатак да изврши, без односа поверења, задатак се никада до краја и у потпуности не може да изврши.

Централистички метод командовања какав се примењивао у прошлости код фронталног начина ратовања логична је последица физиономије фронта. Наиме, код непрекидних фронта све јединице од највиших до најнижих су мање-више у сталном међусобном наслону, оне чине низ карика једног релативног непрекидног ланца. Све борбене јединице, од најнижих тактичких до оперативно-стратешких, постављају се, нарочито у првој фази операције, у хомоген и врло збијен борбени поредак одређене дубине и ширине. Свака акција, ма које јединице, одмах и непосредно утиче на извршење задатка више јединице и својих суседа. Тако, например, пробој фронта који изврши једна дивизија или неуспех одбране и повлачење са положаја неке јединице повлачи за собом, чак и по сили инерције, вишу и суседне јединице. Због тога је метод командовања морао бити централизован, са релативно мало самосталности и иницијативе нижих команди. Додуше иницијатива и самосталност се повећава у току борбе по дубини, после пробоја фронта, у сусретној борби, у дејствима по испресецаном земљишту, када се врши претпочињавање јединица подршке и резерви и јединица ојачања, али све то не мења општу карактеристику описаног централистичког метода командовања.

Насупрот такве физиономије фронта и њему адекватног система командовања, у нашем рату имамо другачију физиономију фронта и другачији метод командовања. Овде немамо никакве прецизно одређене линије фронта, читава земља је операциска просторија коју, у развијеном периоду нашег рата, покрива НОВ и ПОЈ са око 50 дивизија, односно око 200 бригада и око стотину партизанских одреда и на којој се једновремено у готово свим крајевима одвија низ бојева и битака.

Читав фронт се стално помера, губи и креће, јер су главне снаге наше и окупационе армије стално у офанзиви и у сталним покретима, свуда се налазе и наше и непријатељске снаге, врше се смели и дубоки продори наших маневарских група — одреда, бригада и дивизија у позадину непријатеља, а окупаторске јединице продире у дубину слободне територије. У вртлогу таквог ратног збивања не постоји

чврста граница слободне и окупиране територије, долази до велике инфилтрације двеју противничких армија по „ничијој“ територији.

Таквој физиономији фронта одговара и специфичан метод командовања. У нашим условима, на скоро свим нивоима командовања доносе се самосталне одлуке у духу општих директива или чак само на основу концепције вођења рата. Оквир за испољавање иницијативе потчињених штабова је врло широк, тако да су команде тактичких јединица начелно самостално доносиле одлуке о борбеним дејствима, о времену и циљу дејства, борбеном поретку, борбеним обезбеђењима итд. Најчешће су штабови добивали општу директиву за борбена дејства у различитој форми, а потчињеном се препушта када, којим правцем, каквим груписањем итд. ће извршити задатак.

Кад се говори о централизму и јединству командовања оно се у условима нашег НОР-а огледа, пре свега, у јединственом схватању концепција ослободилачког рата, јединственом схватању оперативнотактичких начела и спремности да се сваки задатак изврши. Није познато да је било која наша јединица чак и у условима вишенедељног прекида свих веза са вишом командом била борбено неактивна. Код свих старешина и свих партизана била је високо развијена одговорност за извршење задатака и за борбену самоактивност у условима самосталног и изолованог дејства. На основу локалних прилика познавања концепције рата, познавање земљишта и услова развитка НОБ у датом крају, свака наша јединица је често више месеци самостално дејствовала.

Даље, елементат централизма у командовању долазио је јаче до изражаја када су се груписале крупније снаге за извршење задатака, као например напад на Бихаћ 1942 године, напад 5 корпуса на Бању Луку 1944, 3 корпуса на Тузлу 1944 и или напад 8 корпуса на Книн итд. Зато се командовање у таквим приликама као и командовање унутар нижих партизанских јединица (чета, батаљона, одреда и бригада) одликује детаљним постављањем задатака, па чак и увежбавањем у извршењу задатака на сличном терену и објекту, зато што ове јединице дејствују као целине и једновремено укупно на исти објекат напада, па се због тога морају свакој јединици, елементу борбеног поретка, прецизирати задаци, како би се усретсредили напори свих јединица и бораца ка извршењу заједничког задатка. У таквом случају јединицама се дају правци, односно рејони дејства, идеја маневра, борбени поредак, почетак и завршетак борбених дејстава итд.

Опште је познато да партизанске јединице компензирају своју техничку и бројну инфериорност вештином ратовања — партизанском тактиком и храброшћу бораца и старешина. Због тога је показана и осведочена храброст у борбама био један од првих услова за избор старешина. Ако је неки старешина испољио неодлучност или недовољну храброст, он је још у току или по завршетку борбе смењиван.

Партизанске јединице су врло осетљиве на губитке у људским жртвама. Зато се није могао одржати на командном положају онај старешина чија јединица трпи релативно велике губитке. Један од

битних услова за чврсто морално-политичко јединство јединица био је тај да се борци у борбеној пракси увере да их њихов старешина успешно и добро води кроз борбе. Борбени колектив хоће да има храброг, енергичног, праведног искусног и способног старешину, али и доброг друга. Поред ових особина које се траже за старешине у сваком рату, у НОВ и ПОЈ тражиле су се и оне познате карактерне црте старешина које су га чиниле револуционаром, човеком новог погледа на свет, борцем за нове, боље и праведније друштвене односе. Старешина је морао бити масовик, вољен и цењен не само од својих сабораца, већ и од народа. Командант партизанске јединице који није истовремено и призната политичка личност „свога краја“ није добар командант.

Према томе, лична храброст, смелост, способност у руковођењу, самосталност, висок ауторитет у јединици и међу народом, лични пример у борби и свакодневном животу, све те и сличне особине старешина имају у партизанском рату неупоредиво већи значај него у фронталном рату. Негативне особине старешина у масовним регуларним армијама неутралишу се и потиру инерцијом огромне људске масе и технике, а ауторитет чува снагом закона, администрације, судства и полиције, док се недостатак позитивних особина старешина, на пример, личне храбрости, политичке зрелости итд. у партизанском рату одмах видљиво манифестује одређеним негативним последицама, па се постојање позитивних особина јавља као један од услова победе у борби. Због тога се колебљив старешина, са недовољно личне храбрости и осталих позитивних особина није могао дуго одржати на челу јединице.

Тешко би било наћи у било којем рату такву тесну сарадњу војних штабова и цивилних органа као што је то било у току нашег НОР-а и социјалистичке револуције. Наиме, у току читавог рата постојало је у свим крајевима земље и на свим нивоима руковођења потпуно јединство и условљеност војних и политичких одлука од врха до дна: на највишем нивоу ЦК КПЈ — Врховни штаб — Претседништво АВНОЈ-а — НКОЈ; затим, Политбиро ЦК и национални ЦК — главни штабови покрајина — земаљска антифашистичка већа; обласни комитети КПЈ — штабови оперативних зона односно корпуса — обласни одбори; окружни комитети КПЈ — штабови партизанских одреда — команде подручја — срески НОО-и; команде места — општински органи власти и општинска руководства политичких организација. На свим тим нивоима остварена је тесна сарадња. Не само то, већ, може се рећи, да ниједно политичко руководство и ниједна војна команда није могла успешно деловати без међусобног ослоњања.

Иако за сарадњу није било одговарајућих позитивних писмених прописа нити мешовитих органа, она се успешно одвијала. Недостатак одговарајућих мешовитих органа надокнађен је одласком најодговорнијих цивилних и војних руководилаца на међусобне састанке и договоре, бирањем извесног броја војних старешина у одговарајућа руководства на терену, непосредним усменим и писменим споразумима

у решавању појединих питања итд., а највише јединством мисли и акције, јединством у схватању концепција ослободилачког рата, које су подједнако знали војне старешине и руководиоци у органима власти и руководством политичких организација. Све је то чинило услов и основ међусобне сарадње.

Познато је да је начело субординације једно од темељних начела војне организације. Међутим, претерано инсистирање на овоме начелу доводи до крутости и неефикасности командовања. У нашем рату и овај принцип јављао се у специфичној форми, која је опет резултат општих услова и карактера рата.

У писму Врховног штаба Главном штабу БиХ од 20 II 1942 налаже се да овај Главни штаб треба непосредно да саобраћа са партизанским одредима, мимо њихових претпостављених оперативних штабова ако се тиме убрзава и поједностављује веза: „Кад год можете, одредима непосредно достављајте материјал, убрзавајући везу на тај начин. Никада не смете све послове круто схватити и ићи по надлежности заобилазним путем“.

Често је Врховни штаб наређивао неком штабу корпуса, да би добио у брзини, а о издатом наређењу известио Главни штаб. Сличан метод примењивали су и нижи штабови.

Еластичност се испољавала у пракси да нижи орган командовања доноси одлуке из надлежности виших са обавезом да те одлуке буду у складу са директивом или, ако ове нема, са општом концепцијом рата. Међутим, треба истаћи, да надлежност није била стриктно ни прописана. Постављена су била начела руковођења, а у пракси се постепено оцртавала и надлежност. Важно је било да су сви штабови дејствовали према ситуацији, решавајући питања према својим приликама и условима, а на линији и у духу општих интереса рата као целине. И то је био један од фактора изванредне ефикасности командовања.

Даље се еластичност испољава при утаначењу садејства између суседних јединица. Суседни штабови су често доносили врло значајне и крупне одлуке о заједничком извођењу крупнијих борбених акција.

Коначно треба истаћи да се еластичност испољава и у низу других питања. Њу су омогућавале проста и најнужнија документација, јасноћа наређења, а свему томе допринели су и штабови својим устројством које се одликовало врло малим бројем официра и високим степеном покретљивости и оперативности.

Релативна сталност и континуитет у командовању имали су већи значај у нашем рату него у другим ратовима новијег датума. Сталност је и иначе једно од начела сваке организације, јер би честе промене руководећих људи онемогућиле рад за иоле дужи период и изазвале поремећење. С друге стране предуго задржавање истих људи на истим положајима доводи до запарљености и до имобилности читаве организације. У нашем рату и овд има своје специфичности. Народ који се дигао у рат, у борби против окупатора, издигао је своје

људе, јунаке свога краја, који су најбоље познавали тај крај, терен, народ, политичке прилике итд. Често је у једној борби управо то био елеменат надмоћности над непријатељским штабом.

Вештина руковођења стечена у једном крају теже се преносила на нове људе, нове старешине, јер је требало да прође извесно време док они упознају топографију тог краја, народ, навике, потребе, непријатеља, који је такође био добрим делом „територијалан“. Али, с друге стране, понекад је преовладавао локални партикуларизам који се испољавао у тежњи локалних штабова да бране своје село, свој крај, а мање да дејствују на линији општих интереса. Усклађујући ове противречности наша пракса је завела ипак већи степен стабилности, сталности и континуитета штабова него што је то било у условима вођења фронталног рата.

У рату се тражи да се борбени задатак изврши са што мање губитака и жртава, нарочито људских. У нашем Ослободилачком рату, у току којег је требало из ничега створити нову армију, ово има огроман значај. У директиви Врховног команданта од 8 јануара 1943 године указује са свим штабовима НОВ и ПОЈ, поред осталог, на следеће: „У нашем Ослободилачком рату највећу драгоценост претстављају наши борци — ратници. Њима се има поклонити главна и првенствена пажња, како у борби тако и ван борбе, свагда и у свим приликама уопште. То је прва и основна дужност свих старешина у нашој војсци“. И даље: „Основано је правило за сваког старешину да добивене задатке извршава без жртава, односно са минимумом жртава. Извршавати задатке у потпуности и са најмање жртава, у томе се састоји вештина командовања и вођења трупа у рату“.¹¹

Из досадашњег излагања може се закључити да се руковођење у НОВ и ПОЈ битно разликовало од руковођења у армијама које су водиле фронталан рат: ми смо имали мале, лако покретљиве, „оперативне“ команде; командовање се одликовало великом самосталношћу свих штабова како по питању извођења борбених дејстава тако и по свим осталим питањима из њихова делокруга рада; системом руковођења била је обухваћена територија читаве земље — што је израз тоталности рата и нестајања разлике између фронта и позадине; војни штабови су били готово на свим нивоима чврсто повезани са одговарајућим цивилним и политичким органима, што је био израз универзалног, тоталног карактера савременог рата итд.

Као и сва искуства тако и она из области командовања и руковођења у нашем НОР-у и Социјалистичкој револуцији имају веома велик значај и за наше савремене услове.

¹¹) Зборник, том II, књига 7, стр. 281.